

**УКЛАДЕННЯ ГОСПОДАРСЬКОГО ДОГОВОРУ В МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ:
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ****CONCLUSION OF BUSINESS CONTRACT ON THE INTERNET:
THEORETICAL AND LEGAL ASPECT**

**Радченко Я.М., студентка IV курсу факультету адвокатури
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого**

У статті проводиться комплексний аналіз особливостей укладення господарського договору в мережі Інтернет. Охарактеризовано специфіку такого договору, зокрема шляхом дослідження форми електронного господарського договору в сучасній правовій науці. Здійснено всебічний розгляд механізмів, за допомогою яких укладається господарський договір в мережі Інтернет. Виокремлено умови правового існування відносин, які виникають з приводу укладення господарських договорів в Інтернеті, їх регулювання поряд з правовими вимогами держави. У роботі досліджується низка невіршених питань, а також тих, щодо яких немає одностайності в науці та правозастосовній практиці, з приводу правового регулювання господарських договорів, укладених за допомогою мережі. Оцінюються випадки безпідставного ухилення від укладення договору, умови якого були погоджені в порядку переговорів чи заздальгідь визначених угод в Інтернеті. Робиться акцент на питанні зловживання суб'єктивними правами сторін договору, що обумовлює застосування заходів господарсько-правової відповідальності. Розглянуто проблеми правового регулювання укладення електронного господарського договору з використанням електронного підпису. Аналізується чинне законодавство України щодо укладення господарських договорів в мережі Інтернет. Вказується основна проблематика правового регулювання в даній сфері. Аргументовано необхідність окреслення пропозицій щодо вдосконалення українського законодавства, яке регулює положення про господарський договір в Інтернеті. Надаються практичні рекомендації щодо деталізації особливостей укладення електронних правочинів, а саме обов'язкове включення норм, що забезпечують додаткову безпеку учасників відносин у зазначеній сфері, а також виключення норм, які обмежують договірну свободу учасників господарсько-договірних відносин. На основі проведеного дослідження пропонується покращити законодавчу базу у сфері правового застосування електронних договорів шляхом внесення змін до ЗУ «Про електронну комерцію» та ЗУ «Про електронні документи та електронний документообіг».

Ключові слова: господарський договір, електронний договір, укладення договору в мережі Інтернет, електронна комерція, електронний цифровий підпис, електронний документ, форма електронних договорів.

The article provides a complex analysis of the peculiarities of concluding an economic contract on the Internet. The specifics of such an agreement are characterized, in particular, by studying the form of an electronic economic agreement in modern legal science. A comprehensive review of the mechanisms by which an economic contract is concluded on the Internet was carried out. The conditions of legal existence of relations arising from the conclusion of economic contracts on the Internet, their regulation along with the legal requirements of the state are highlighted. The paper examines a number of unresolved issues, as well as those on which there is no unanimity in science and law enforcement practice, regarding the legal regulation of economic contracts concluded through the network. Cases of unjustified evasion from concluding a contract, the terms of which were agreed upon through negotiations or pre-determined agreements on the Internet, are assessed. Emphasis is placed on the issue of abuse of subjective rights of the parties to the contract, which leads to the application of measures of economic and legal responsibility. The problems of legal regulation of conclusion of electronic economic agreement with the use of electronic signature are considered. The current legislation of Ukraine on the conclusion of economic contracts in the Internet is analyzed. The main problems of legal regulation in this area are indicated. The necessity of outlining proposals for the improvement of Ukrainian legislation governing the provisions of the economic contract on the Internet is argued. The article provides practical recommendations for detailing the peculiarities of concluding electronic transactions, namely, the mandatory inclusion of rules that provide additional security for participants in relations in this area, as well as the exclusion of rules that restrict the contractual freedom of participants in economic and contractual relations. Based on the study, it is proposed to improve the legislative framework in the field of legal application of electronic contracts by amending the Law of Ukraine «On Electronic Commerce» and the Law of Ukraine «On Electronic Documents and Electronic Document Management».

Key words: economic agreement, electronic agreement, conclusion of an agreement on the Internet, electronic commerce, electronic digital signature, electronic document, form of electronic agreements.

Постановка проблеми. У сучасному світі інформаційні відносини набувають все більшого значення, стають чи не найважливішим фактором розвитку господарсько-правових відносин. Воно й не дивно, адже розробка комп'ютерної мережі Інтернет та електронної комерції спричинила значне збільшення кількості електронних господарських договорів. Водночас жорстка конкуренція у ринковій економіці та швидкий прогрес науки і техніки в світі призвели до розвитку нових форм торгових і економічних відносин. Крім того, динамічний розвиток торгівлі, продаж промислових продуктів, постачання товарів, матеріалів і обладнання суб'єктам господарювання, надання різних послуг фізичним і юридичним особам неодмінно потребують регулювання договірних відносин. Саме господарський договір вважається основоположним правовим документом, який регламентує відносини сторін, учасників господарських правовідносин та є однією з основних підстав виникнення господарських зобов'язань. Враховуючи стрімке розгалуження правових форм, які з'являються в господарському сегменті, можна помітити, що законодавчі засади державного регулювання

значною мірою відстають від практики розвинутих країн, що в кінці кінців створює умови для нерегламентованого функціонування господарського договору в мережі Інтернет. Відтак можна стверджувати, що нові правовідносини вимагають ухвалення нових законодавчих актів, внесення змін до чинних з урахуванням досвіду іноземних партнерів, правових позицій міжнародних організацій та експертів, а також висновків судової практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідженні основних питань, які стосуються особливостей укладення господарського договору в мережі Інтернет зробили такі вчені, як: А. Воронова, С. Дробиш, С. Жуткова, Н. Кучаковська, А. Чучковська, А. Шумило, Н. Блажівська, Ю. Борисова, Л. Катинська, О. Кирилюк, В. Желіховський, Я. Тертичний, М. Дутов, Н. Білоцерковець. Водночас, не зважаючи на значну актуальність вирішення теоретичних та практичних проблем укладення господарських договорів в мережі Інтернет, все ж поза межами наукового аналізу залишилися питання системного дослідження вимог до змісту, процедури та форми укладення електронного господарського дого-

вору з врахуванням особливостей чинного законодавства. Відповідно, це підтверджує актуальність даної теми.

Мета цієї статті полягає у науковому аналізі теоретичних і практичних проблем укладення господарського договору в мережі Інтернет, дослідженні особливостей його правового регулювання та специфіки порядку укладення згідно з чинним законодавством України.

Виклад основного матеріалу. В умовах сьогодення, дистанційне життя стало базисом комунікації, охопило всі сфери соціального спілкування та значно полегшило процес отримання тих чи інших товарів. Спочатку пандемія COVID-19 вплинула на економіку з точки зору необхідності розробки нових бізнес-моделей, які не залежать від фізичного контакту з клієнтами, партнерами чи контрагентами, які висувають нові вимоги до їхнього сектору бізнесу. На жаль, не лише епідемія, яка все ще залишається актуальною проблемою в світі, стимулювала суб'єктів господарювання адаптуватися до нових умов. В Україні, починаючи з 24 лютого 2022 року, основною перешкодою для нормального функціонування всіх сфер життєдіяльності, в тому числі й бізнес-сектору, стала війна. Повномасштабне російське вторгнення змусило багатьох власників підприємств в Україні змінити темп, місце та навіть переорієнтацію своєї звичайної роботи. У той час, як деякі підприємці тимчасово або назавжди припинили свою діяльність, інші були змушені переїхати та адаптувати свій бізнес до нових викликів. Відтак суб'єкти господарювання досить масштабно почали використовувати переваги електронної комерції, і, в певній мірі, їх бізнес став більш прибутковим та продуктивним. Мова йде насамперед про переведення бізнесу на електронний, який на відміну від паперового документообігу з його великими часовими, фінансовими і кадровими затратами, потребує набагато менше розходів в обслуговуванні. Однак, варто відзначити, що не всі змогли відійти від стандартних моделей, і, як наслідок, це значно понизило їх капітал та конкурентоспроможність на ринку. Загалом, галузь інтернет-технологій передбачає досить широкий вибір можливостей, проте іноді правовідносини в цій мережі залишаються поза межами початкових узгоджень і домовленостей суб'єктів. А тому, це потребує додаткових правових механізмів захисту прав учасників господарських відносин.

Вимоги щодо укладення господарського договору в електронній сфері багато в чому визначаються загальними вимогами до правочину, яких необхідно дотримуватися для його дійсності, так і особливими вимогами до електронної форми правочину. Щодо останньої, справедливо буде зазначити, що нині в законодавстві відсутнє визначення поняття «форма договору», немає єдності в його розумінні і в науковій літературі. Етимологічний словник тлумачить категорію форми як зовнішній вияв будь-якого явища [1, с. 617]. В свою чергу, правознавці розглядають форму договору як спосіб висловлення наміру сторін на вчинення правочину [2, с. 973]. Водночас в теорії інформації, взаємодії між суб'єктами за яких один набуває тієї чи іншої субстанції, а інший не втрачає її, називаються інформаційними взаємодіями. А сама речовина, що передається, і є інформацією. Форма матерії чи енергії, що надсилає інформацію, окреслюється поняттям «інформаційний код». Тобто процес перенесення інформації характеризується певною системою, а саме «середовище – об'єкт – взаємодія». [3]. Отож, проаналізувавши цю систему, можна стверджувати, що записаний вираз волевиявлення і є формою договору, яка дозволяє відтворювати волю суб'єктів господарських відносин у інформаційних чи доказових цілях. Припускаючи фіксацію волевиявлення на носії, договори можуть бути укладені у письмовій, електронній чи іншій формі [4, с. 45–46].

На сьогоднішній день правознавство має різні погляди на форму електронних договорів. Дехто поділяє думку західних

науковців про те, що електронна форма є самостійною формою правочину. Натомість інші вчені-правники дотримуються позиції, що договір, який проводиться з використанням електронних засобів зв'язку, є різновидом договору укладеного в письмовій формі [5, с. 876]. ГК України в ст.181 закріплює загальне правило, що господарський договір укладається в порядку, встановленому ЦК України, з урахуванням особливостей, передбачених цим Кодексом. В ч. 1 ст.174 ГК України встановлено, що господарський договір є однією з підстав виникнення господарського зобов'язання. Господарський кодекс також передбачає можливість фіксації у спрощеному порядку договорів, укладених на основі вільного волевиявлення сторін. Однак, чіткого розуміння такого спрощеного способу він не надає. Хоча в старій редакції ГК допускалося укладення господарського договору в спрощений спосіб шляхом обміну листами, факсограмами, телеграмами, телефонограмами тощо, а також шляхом підтвердження прийняття до виконання замовлень, якщо законом не встановлено спеціальні вимоги до форми та порядку укладення даного виду договорів [6]. Таким чином, відсутність цього застереження в чинному законодавстві обумовлює можливість тлумачення даної категорії як будь-якої форми договору, що прямо не заборонена законом, зокрема й за допомогою обміну листами, телеграмами, прийняттям замовлення до виконання чи вчиненням конклюдентних дій.

Свої особливості укладення договору як різновиду правочину визначає ЦК України [7], зокрема в ст.638 вказано, що договір є укладеним, якщо сторони досягли згоди з усіх істотних умов договору. Водночас наголошується, що істотними вважаються умови договору про предмет, ті умови, які визначені в законі як істотні або є необхідними для договорів зазначеного виду, а також усі умови стосовно яких за заявою хоча б однієї із сторін має бути досягнуто згоди. Проте, наступна ст.639 ЦКУ не містить конкретизації, а саме не встановлює обов'язкових вимог щодо форми договору. Вона лише акцентує увагу на диспозитивному правилі про те, що договір може бути укладений у будь-якій формі, якщо вимоги щодо форми договору не встановлені законом. При цьому електронна форма договору не передбачається як одна із його можливих і правомірних форм. Більше того, в ч.2 цієї ж статті сторони договору мають право домовитися щодо форми, у якій вони бажають його укласти. Тоді, виходячи з логічних міркувань, відповідна форма буде обов'язковою для даного договору, навіть в тому разі, якщо законом такі вимоги не були прописані. Цікаво, що далі ЗУ «Про електронну комерцію» все ж доповнив ч.2 ст.639 ЦКУ абзацом другим: «Якщо сторони домовилися укласти договір за допомогою інформаційно-телекомунікаційних систем, він вважається укладеним у письмовій формі». В даному аспекті питання варто наголосити, що електронний договір не прирівнюється до договорів, укладених у письмовій формі, він безпосередньо є таким. Хоча саме формулювання в законі письмової та електронної форми договорів більше схоже до розуміння, що договір в електронній формі скоріш прирівнюється до письмового договору, ніж є ним. Проте, це ж принципово важливо, адже бути і прирівнюватися зовсім не тотожні поняття. Що стосується власного сприйняття електронного договору як письмового, то я все ж схилився до необхідності виокремлення окремої групи для договорів, укладених в мережі Інтернет, адже вони мають свої специфічні особливості укладання і, звичайно, відрізняються від усних та письмових договорів. Більше того, в реальній практиці з використання правазастосовної діяльності дана проблематика ускладнюється, що, в свою чергу, вимагає чіткого механізму регулювання господарських електронних договорів при вирішенні питань щодо спорів, пов'язаних з укладанням договорів в мережі Інтернет.

Наступне положення, що потребує аналізу це електронний носій інформації, яким частіше всього виступає електронний документ. Зрозуміло, що електронний договір, надрукований на папері, не може априорі вважатися оригіналом, а тому надається до суду на електронному носії. До речі, в суді він не буде письмовим доказом, хоча, як вже зазначалося, ЦКУ його вважає договором, укладеним у письмовій формі. Такий дисонанс підтверджує мою позицію щодо правильності виділення окремої групи електронних договорів. Взагалі, досить важливим аспектом є саме існування поняття «електронний документ» та можливості перетворення його у візуальну форму. Так, згідно з ч. 1 ст. 5 ЗУ «Про електронні документи та електронний документообіг», електронним документом вважається документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа. Водночас, не дивлячись на те, що він створюється, передається і зберігається електронними засобами, його можна трансформувати у візуальну форму, яка являє собою відображення даних, що містить документ, електронними засобами або на папері у формі, яка робить його вміст придатним для сприйняття людиною. Важливо, що оригінали електронних документів мають бути засвідчені щодо їх повноти та справжності відповідно до закону. А цілісність електронних документів перевіряється за допомогою перевірки електронних цифрових підписів [8].

Відповідно до п. 12 ч. 1 ст. 1 ЗУ «Про електронні довірчі послуги» встановлено, що електронний підпис – це електронні дані, які додаються підписантом до інших електронних даних або логічно з ними пов'язуються і використовуються ним як підпис [9]. Кваліфікований електронний підпис в правовому полі тотожний юридичній силі підпису, зробленого власноруч, тобто він презюмується відповідності власноручному підпису. Не можна визнати недійсними або відхилити будь-який електронний підпис чи печатку у суді тільки тому, що вони представлені в електронній формі або не відповідають вимогам до кваліфікованого електронного підпису [10]. Ту справедливо буде зазначити, що використання електронного цифрового підпису має суттєві переваги для суб'єктів господарювання, адже це насамперед додатковий можливість шифрування документів, які захистять конфіденційність інформації. Більше питань викликає положення щодо цілісності електронного документа. На відміну від паперового носія, цілісність якого презюмована, електронний все ж більш чутливий до змін, легко піддається зовнішнім подразненням та вразливий до непомітної корекції. Цілком правильно із законодавчої точки зору було б прописати допоміжні гарантії захисту цілісності електронного носія, адже саме вона забезпечує його сталість та незмінність з моменту створення до повного знищення. Однак, поглянувши на ЗУ «Про електронні документи та електронний документообіг» та ЗУ «Про електронні довірчі послуги», ми не знайдемо там навіть визначення такого поняття як цілісність. В даному випадку варто звернутися до ДСТУ 3396.2-97 Захист інформації [11], де надається трактування категорії «порушення цілісності інформації», яку визначають як її спотворення, руйнування або знищення. Натомість в ЗУ «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» [12] вказано, що порушення цілісності інформації в системі є несанкціонованою дією стосовно інформації, внаслідок якої змінюється її зміст. Наведені тлумачення є дуже поверхневими і, на мою думку, не відображають найважливіші ознаки цілісності даних – незмінність та повноту. Тому, доцільніше було б прописати в ЗУ «Про електронні документи та електронний документообіг» категорію «цілісність» як ступінь узгодженості, повноти та незмінності, точності та достовірності електронних даних. Саме це й пропонується зробити шляхом внесення змін до ст. 12 даного закону.

Беззаперечно, додержання умов щодо форми господарських договорів повинно корелюватися з відповідним регулюванням порядку їх укладання. Базис правової регламентації укладення господарських договорів в мережі Інтернет представлено в ст. 640 ЦК України, яка зазначає, що договір вважається укладеним з моменту одержання особою, яка направила пропозицію укласти договір, відповіді про прийняття такої пропозиції. При цьому згідно зі ст. 641 ЦК «пропозицію укласти договір (оферту) може зробити кожна із сторін майбутнього договору». Така пропозиція повинна містити істотні умови договору і виражати намір особи, яка її зробила, вважати себе зобов'язаною у разі її прийняття. Водночас відповідь особи, якій адресована пропозиція укласти договір, про її прийняття (акцепт) має бути повною і безумовною (ч. 1 ст. 642 ЦК). Відповідно до ч. 1 ст. 646 «відповідь про згоду укласти договір на інших, ніж було запропоновано, умовах є відмовою від одержаної пропозиції і водночас новою пропозицією особи, яка зробила попередню пропозицію». Проаналізувавши всі положення, можна дійти висновку, що наразі Цивільний кодекс не прописав можливість узгодження майбутніх умов договору. Направлення поправок до запропонованого варіанту договору юридично визнається новою пропозицією, але насправді мова йде про обговорення умов майбутніх договорів.

Електронний договір укладається у два етапи: 1) направлення оферти; 2) її прийняття, тобто акцепт (ч. 3 ст. 113ЗУ «Про електронну комерцію») [13]. Особливість полягає в тому, що водночас і оферта, і акцепт направляються сторонами електронного договору в електронному вигляді. А це призводить до проблеми, яка й досі залишається невирішеною, а саме: у чому полягає фіксація змісту оферти та змісту акцепту. Дана характерна риса визначає й особливість електронного договору в частині змісту оферти як документа, в якому мають бути зазначені всі умови майбутнього електронного договору з чітким, повним та безумовним акцептом. Варто зазначити, що деякі окремі види договорів у сфері господарювання мають дещо видозмінену процедуру. Наприклад господарський договір, який укладається за державним замовленням, є обов'язковим для всіх суб'єктів господарювання та ухилення від їх укладення є порушенням господарського законодавства (ч. 4 ст. 183 ГК). Також потрібно вказати, що виконання попереднього договору включає укладення основного через деякий час у межах певного періоду часу чи конкретно фіксованої дати. Однак, погодьтеся, що за час спливання терміну обставини, які спонукали сторони до укладення попереднього договору, можуть кардинально змінитися, зокрема таким чином, що одній стороні укладення основного договору може бути не таким вигідним, як під час укладення попереднього договору. Типовим випадком є надходження більш вигідної пропозиції від третьої особи, наслідком чого є ухилення однієї зі сторін від укладення основного договору [14, с. 124]. Звісно, приклади безпідставного ухилення від укладення договору, умови якого були погоджені у спосіб переговорів та попередніх угод в інтернеті, є нічим іншим як зловживанням правами при укладенні договорів.

Говорячи про оферту, необхідно вказати, що згідно з ч. 4 ст. 11 ЗУ «Про електронну комерцію», пропозиція з приводу укладення господарського договору може адресуватися у таких формах: а) через надсилання комерційного електронного повідомлення; б) через розміщення пропозиції у мережі Інтернет або інших інформаційно-комунікаційних системах. Водночас відповідь особи, якій адресована оферта укласти електронний договір, про її прийняття (акцепт) може бути надана шляхом: 1) надсилання електронного повідомлення особі, яка зробила пропозицію укласти електронний договір (підпис в порядку згідно ст. 12); 2) заповнення формуляра заяви (форми) про прийняття такої пропозиції в електронній формі; 3)

вчинення дій, що вважаються прийняттям пропозиції укласти електронний договір, якщо зміст таких дій чітко роз'яснено в інформаційній системі, в якій розміщено таку пропозицію, і ці роз'яснення неухильно пов'язані з нею (ч. 6 ст. 11 ЗУ «Про електронну комерцію»). Тут виникає абсолютно логічне питання щодо обов'язковості підпису у відповіді на пропозицію до укладення договору та її відсутності для самої пропозиції. До того ж, незрозумілою є необхідність обмеження способів надання оферти та відповіді на неї (акцепту) шляхом створення закритих списків варіантів. Дійсно, способи пропозицій та відповіді на них, які визначені в законодавстві, безперешкодно використовуються сторонами господарського договору без спеціальної вказівки на це у самому законі. Тобто ні ГКУ, ні ЦКУ, ні навіть Директива про електронну комерцію [15] не містять жодних обмежень у виборі форми пропозицій та відповідей на них. Разом з тим, у багатьох випадках оферти у вигляді правил, умов та договорів приєднання, які розміщені на веб-сторінці суб'єктів господарювання, не підписуються і навіть якщо відповідь на такі оферти підписана в установленому порядку, все одно довести наявності оферти в суді неможливо. Вважаючи таку проблему надважливою в сфері укладення господарських договорів в мережі Інтернет, пропонується доповнити ч. 4 ст. 11 ЗУ «Про електронну комерцію» потребою в підписанні оферти шляхом публічного публікації файлу пропозиції з кваліфікованим електронним підписом.

Також доцільно було б відійти від положень, які значною мірою обмежують договірну свободу суб'єктів господарювання, зокрема існування лише передплатної основи реалізації договірних відносин (ч.ч. 4, 5 ст. 13 ЗУ «Про електронну комерцію»). Адже, як відомо, відносини у сфері електронної комерції можуть формуватися не лише на основі попередньої оплати. Підприємство може передбачити виконання робіт, надання послуг або поставання товарів іншої стороною таким чином, що інша сторона зобов'язана буде здійснити платіж лише після виконання такого зобов'язання. До прикладу, укладення договору бартеру чи міни, при яких сама оплата як така взагалі не передбачена, забезпечує свободу договірних відносин. Тому, варто переглянути норми ст. 13 ЗУ «Про електронну

комерцію», виключивши зокрема частину четверту та видозмінивши частину п'яту. Саме ці положення обмежують варіативність пропозиції щодо укладення господарських договорів, вказуючи виключно оплатний спосіб акцепту.

Висновок. Підсумовуючи все вищезазначене, можна констатувати, що господарський договір є основоположним правовим документом, який регламентує відносини учасників господарських правовідносин, є однією з основних підстав виникнення господарських зобов'язань. Розвиток комп'ютерної мережі Інтернет та електронної торгівлі призвів до збільшення кількості електронних господарських договорів, які потребують нових спеціфічних форм правового регулювання. Основними проблемами правового регулювання господарських електронних договорів є ідентифікація суб'єктів, вибір необхідних технологій ідентифікації та підтвердження цілісності даних в електронній формі. Тому, необхідно деталізувати порядок укладення господарського договору, який наразі визначений ЗУ «Про електронну комерцію», ЗУ «Про електронні довірчі послуги», ЗУ «Про електронні документи та електронний документообіг», ЦК України та ГК України, з врахуванням особливостей сфери електронної комерції. Безсумнівно, потрібно якісно регламентувати додаткові гарантії безпеки учасників господарських відносин при укладенні договорів у мережі Інтернет. Водночас варто уникнути надмірного обмеження свободи договірних відносин та передбачити відповідальність за безпідставне ухилення від укладення договору, умови якого були узгоджені в порядку переговорів та попередніх угод в інтернеті. Ключовим в даному аспекті є внесення змін до діючих нормативно-правових актів, які б допомогли розширити коло можливостей суб'єктів господарювання у використанні в їх діяльності електронних господарських договорів. Перспективним є виокремлення електронних договорів в окрему групу, внаслідок чого стане можливим чітко означення істотних умов електронного господарського договору, що максимально виключить випадки неукладеності або недійсності такого договору. Водночас деталі у сфері укладення господарських договорів в мережі Інтернет слід уточнювати з урахуванням особливостей відносин, які в ній складаються.

ЛІТЕРАТУРА

1. Словник української мови: у 11 т. К. : Наукова думка, 1970–1980. Т. 10, 1979. С. 617.
2. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка. К. : Юрид. думка, 2012. 1020 с.
3. Янковский С. Я. Концепции общей теории информации. URL: <https://polygraph.ua/ru/jankovskij-s-koncepcii-obshhej-teorii-informacii/>.
4. Сахарук Д. Поняття та види форми правочину. *Підприємництво, господарство і право*. 2003. № 12. С. 43–47.
5. Кучаковська Н. Правове регулювання укладення електронних господарських договорів. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2016. № 6. С. 62–74.
6. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.03 р. № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18. № 19–20, № 21–22. Ст. 144.
7. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.03 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № № 40–44. Ст. 356.
8. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22.05.2003 р. № 851-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 36. С. 275.
9. Про електронні довірчі послуги: Закон України від 05.10.17 р. № 2155-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 45. Ст. 400.
10. Шумило А. Електронні договори: особливості користування. URL: <https://mainbusinesspartner.ua/elektronni-dohovory/>.
11. ДСТУ 3396.2-97: рішення ДКУСМСУ від 11.04.1997. № 200. URL: <https://tzi.com.ua/478.html>.
12. Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах: Закон України від 5.07.1994. № 80/94-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 31. С. 286.
13. Про електронну комерцію: Закон України від 03.09.15 р. № 675-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 45. Ст. 410.
14. Керножицкий И.Г. Последствия уклонения стороной предварительного договора от заключения основного договора. *Глаголь правосудия*. 2012. № 1 (3). С. 123–128.
15. Директива 2000/31/ЕС Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу щодо окремих правових аспектів послуг інформаційного суспільства, зокрема електронної комерції, на внутрішньому ринку. *Official Journal of the European Union*. 17.07.2000. Legislation 178. p.1-16. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32000L0031&from=EN>.